

УДК 811.161.2'373'38(043.5)

О. Ю. Семененко

кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСЕМ-КВАНТИТАТИВІВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ *ВОДНІ ОБ'ЄКТИ* ІЗ СЕМАНТИКОЮ МУЛЬТИПЛИЦТНОСТІ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості функціонування у поетичному мовленні лексем-квантитативів тематичної групи водні об'єкти із зметафоризованим значенням 'багато кого-, чого-небудь' у складі нерозкладних кількісно-іменних словосполучень. З'ясовано особливості взаємодії парадигматичних і синтагматичних аспектів функціонування лексем-квантитативів функції неозначеної квантифікації тематичної групи водні об'єкти, установа семантичного оточення цих неозначено-кількісних квантитативів, тобто їхньої реалізованої семантичної валентності у сполученні з актуалізаторами цього значення – генітивами і засобами модифікації неозначено-кількісної семантики. Доведено, що контекстуально носіями квантитативної семантики можуть ставати іменникові лексеми ставок, заплава, вир. Вони не мають кодифікованих ЛСВ на позначення великої кількості, але за певних дискурсивних умов набувають такої здатності. За частотністю вживання належать до периферії.

Ключові слова: поетичне мовлення, невизначено велика кількість (НВК), інтенсифікатор, квантитативно-номінативні словосполучення.

Постановка проблеми. Однією з категорій людського пізнання є категорія кількості, в межах якої виокремлюють означену, неозначену та приблизну кількість.

Ці різновиди вияву кількості в мові пов'язані зі специфікою когнітивної та практичної діяльності людини, з певними умовами перебігу комунікативних процесів, із прагматичною скерованістю повідомлення.

Загальну структуру та систему функцій макрополя квантитативності на матеріалі різних мов уже ґрунтовно досліджено. Структуру функціонально-семантичного поля (ФСП) квантитативності в сучасній німецькій мові вивчали Л. Г. Акуленко [3], Д. А. Кашина [12], у російській мові – В. В. Акуленко [1], автори монографії "Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность"[21], в українській мові – С. А. Бронікова [7], В. І. Дмитрук [11] тощо.

Різні ділянки функціонально-семантичного поля неозначеної кількості (ФСП НК) активно розробляли протягом II пол. XX ст. Генітивні конструкції, стрижневим компонентом яких виступає іменник із метафоричним неозначено-кількісним значенням, ставали одним із численних об'єктів аналізу в роботах Н. А. Басілая [4], А. В. Бельського [5], Л. Д. Чеснокової [23], І. К. Марковського [16]. Лексико-фразеологічну мікросистему "багато" в сучасній російській мові вивчали М. Ю. Тихонова [22], В. В. Новицька [19], Т. П. Перетяцько [20], О. І. Лашкевич [15]. На матеріалі української, російської й англійської мов метафоричні квантитативно-номінативні сполуки зі значенням оцінки неозначеної кількості опрацювали В. М. Вовк [9], С. О. Швачко [24], лексико-фразеологічні засоби вираження НК у зіставному й перекладацькому аспектах – Н. Л. Клименко [13], С. І. Кравцова [14], А. В. Моренцова [17]. Метафоричні мовні засоби оцінки НК як конституенти мікрополів неозначено великої кількості (НБК) і неозначено малої кількості (НМК) у німецькій і російській мові описала Л. Г. Акуленко [2]. На матеріалі українського художнього мовлення різноманітні засоби експлікації поняттєвої категорії неозначеної субстанціональної квантитативності висвітлили О. М. Бонецька [6], К. Г. Городенська [10], З. О. Митяй [18] та ін.

Необхідність аналізу цілісної структури ФСП НК та окремих його ділянок на матеріалі українського поетичного мовлення зумовлена як відсутністю таких розвідок в українському мовознавстві, так і високою частотністю використання різноструктурних репрезентантів цього значення в поетичному дискурсі.

Метою дослідження є з'ясування особливостей взаємодії парадигматичних і синтагматичних аспектів функціонування лексем-квантитативів функції неозначеної квантифікації тематичної групи *водні об'єкти*, установлення семантичного оточення цих неозначено-кількісних квантитативів, тобто їхньої реалізованої семантичної валентності у сполученні з актуалізаторами цього значення – генітивами і засобами модифікації неозначено-кількісної семантики.

Репрезентативними для поетичного мовлення слід визнати такі оператори функції мультипліцитності: *море, ріка, океан, потік, ставок, заплава, озеро, вир*.

Кодифікована/оказіональна здатність лексем цієї тематичної групи набувати значення квантитатива ґрунтується на мовних образах великої маси/площі води, просторової протяжності (*море, океан, озеро*), великого обширу водного простору у динаміці, інтенсивного, стрімкого руху мас води (*ріка, потік, вир*), певного водного простору у статиці (*ставок, заплава, плесо*).

Найбільшу активність виявляє квантитатив *море*, сполучається з іменниками різних ЛСГ та лексико-граматичних розрядів, серед яких переважають лексеми на позначення соматизмів, емоційно-інтелектуальної діяльності та станів людини:

А Дніпро могутній плакав / Сліз було тих ціле море... (Гаранін В. М.);
Заціпило. Мовчу. Де море сліз / там слів уже замало (Соловей О.).

При квантитативі *море* часто виступають кілька залежних лексем, що переважно негативно конотовані:

Шістнадцять років – срібна крапелька / лихоліть / Поряд з морем горя і сліз, / що заповнили кілька століть(Осадчук П. І.).

Створення конфліктних відношень при суміжному розташуванні співвідносних понять, що є контрадикторними або контрарними, посилює впливовий ефект:

Того не залякать громам, / хто пам'ятає ріки горя, / а скоро бути ще й морям (А. Королів);

Ти чемний, і простий, / і ніжний, і ласкавий. / В тобі добра / Не ріки – море (Д. Чередниченко);

Лазурових очей – не ріка – океан...(Смоляр М. В.).

У наведених уривках додаткової інтенсифікації зазнають диференційна та градуальна семи. Зіткнення, протиставлення лексем *ріка – море, ріка – океан* актуалізує контраст за параметричними ознаками, за інтенсивністю вияву.

Лексема *сльози* може переходити у позицію присубстантивного стрижневого компонента і ставати квантитативом, що має значення НМК:

Причайлась трава. / Сльози – хліба. / Видовищ – море (Павлюк І. З.).

Лексема *сльози* може квантифікуватися й порівняльною конструкцією зі значення НВК.

Скільки потім за нас проливали / Милі очі солоних сліз! / Розлилися вони, як море, / Хто там берег у нім знайшов? (Симоненко В. А.).

Компаративема з кількісним значенням *як море* може імплікувати значення НВК не тільки у поєднанні з лексико-граматичним розрядом конкретних іменників, а й абстрактних, пор.:

Гріхами задавлене ваше село, / Брехня розлилася, мов море...(Симоненко В. А.).

Квантитатив *море* активно сполучається з назвами істот та сукупностей істот:

...Друзів в мене море! / Вони мені пропасти не дадуть. / <...> / Із моря друзів не приплив ніхто(П'янкова Т. Л.);

...Це море арабів жидів і людей / І негрів аж чорно всьо решта малайці (Малко Р.);

Лиш тоне „я” у морі „ми”...(Коломієць В.Р.);

...На галявах міських залитих морем юрб (Я. Кондра).

Одним із можливих варіантів передачі значення НВК може бути трансформація залежного іменника в ад'єктив:

Пливи собі в книжковім морі: / Шевченко, Леся – все твоє (Білоус Д. Г.);

А ми підем і цілий світ научим, / як у чорних плавати морях(Симоненко В. А.).

У ролі атрибутів виступають інтенсифікатори *цілий, весь – ціле море сліз, все море ласки і тепла* або лексеми, що актуалізують диференційні семи у примарному значенні квантитатива, – *солоне море сліз, безкрає море біди*.

Конституент із значенням НВК *ріка/ріки* теж виявляє у поетичному мовленні певну активність. У ролі приквантитативного субстантива виступають переважно негативно конотовані лексеми на позначення *соматизмів* – *сльози, кров, піт*. Пор.:

... до щастя дорога веде через річку – / **та річка із крові та трішки із сліз** (Симоненко В. А.);

Об мрамур наших душ обламано долот! / **Спрацьовано долонь, проллято поту – ріки...** (Нечерда Б. А.).

У ролі об'єктів квантифікації виступають також іменники на позначення емоційно-інтелектуальної діяльності людини, назви рідин, часові відрізки, найменування осіб.

Ріка віків – безжальний круголин... (Римарук І. М.).

Активно представлена у ролі квантитатива словоформа-компаративема *рікою / ріками*:

Не б'ють барабани, / Не сурмлять сурми, / **а кров розіллялася ріками...** (Г. Шкурूपій);

О дав би Бог: довершений сльозою / **Пугар терпінь розлився би рікою** / І ти, народе, взявся б за мечі! (З. Красівський) ;

О рідна мово, тиха пристане, / як підійти, звідкіль почать? / Усе спокійне, наче приспане, – / і літери й слова мовчать. / І часто постають звичайними, / але копни в праглибину – / і **потечуть чуття Почайнами** / крізь незбагненну явину. / <...> / І являть те, чого не знаємо, / чому **ні краю, ні кінця**, / як **ринуть мовними Дунаями** / крізь наші душі і серця (Білоус Д. Г.).

У лексем *Почайнами, Дунаями* актуалізуються не тільки раціонально-логічний, а й інораціональний компоненти, не тільки семантичні складники інтенціоналу й екстенціоналу, а й прагматично скеровані елементи значення імплікаціоналу, що відбивають ціннісно-емотивну забарвленість маркованих словоформ. Це один із можливих варіантів вербального втілення образного моду мислення.

Лексеми-квантитативи *Почайнами, Дунаями* імплікують значення 'ріками', тобто 'у великій кількості'. Оказіональне розширення парадигми гідронімів формами множини (при збереженні графічного оформлення онімів) уможливорює одночасне сприйняття їх реципієнтами і як власних назв (у сумі диференційних ознак), і як загальних (транспозиція за зразком синекдохи). Така стратифікація підбору засобів вербалізації думки тісно пов'язана з індивідуальною, особистісною картиною світу певного митця, а також з аксіологічно значущою етнокультурною фоновою інформацією.

Квантитатив *потік / потоки* сполучається здебільшого з іменниковими лексемами на позначення соматизмів (*сльози, кров, піт*), емоційно-інтелектуальної діяльності і станів людини (*почуття, слова, брехня, знання, мужність*), часових проміжків, інформації. Пор.:

...**Потоки зброї, нафти, поту, сліз** / **Текли і переповнювали ріки**(Білоцерківець Н.Г.);

Менше потоків / Словесної потоки... (Педа П. М.);
...І терпнуть в злеті почуття потоки (Гершкович М. Ф.);
...Що лиш усміхом мужности поток / Перемінювали в водоспади?
(Липа Ю. І.).

В останньому прикладі відбита висхідна градація вияву опредметненої субстанції у сприйнятті Юрія Липи – *потік мужности / водоспад мужности* (від значення 'багато' до значення 'величезна кількість й інтенсивність').

Периферію цієї тематичної групи становлять такі лексеми: *ставок, заплава, озеро, вир, плесо*.

Поодинокі випадки функціонування моносеманта *ставок* у ролі квантитатива засвідчують, що у поетичному мовленні ним вимірюється, як правило, кількість сліз:

Моє життя вбило собі в голову, / Що воно – рибалка, / І зупинилося на березі ставка сліз (П'янкова Т. Л.).

Аналогічна сполучуваність притаманна й моносеманту *заплава* і полісеманту *озеро*:

...і закликаю / всі на нерест / в заплави сліз... (Пантук І. З.);

Як переплисти озеро солоне / Тих сліз, що їх Рогніда пролила. / І крові братньої ріку червону (О. Бургардт).

На відміну від лексем *ставок, заплава*, що не мають зафіксованих ЛСВ на позначення НВК, полісемант *озеро* має такий ЛСВ, але тільки на позначення НВК рідини. У художньому мовленні дистрибутивний потенціал може розширюватися:

Прованс це вино це багато вина / Цілі виноградники бочки озера... (Малко Р.);

... відкрилися червоні озера доспілого глodu (Вінграновський М. С.).

Актуалізація певних сем імплікаціоналу дозволяє лексемі *вир* контекстуально набувати ознак квантитатива:

...тече / юрба – / Вир скуплений опецькуватих тіл... (Я. Кондра).

До семантичних елементів позаконтекстного значення лексеми *вир* додається контекстний елемент – 'досить велика кількість', виникнення якого детерміноване як прагматичною інтенцією суб'єкта, що номінує, так і наявністю контактного стимульного індикатора – квантитатива *юрба*.

Частина проаналізованих нами іменників-операторів функції НВК має кодифіковані ЛСВ на означення великої кількості, пор.: *мóre* – 4. *чого, перен.* Велика кількість чого-небудь такого, що тече, сиплеться і т. ін. // *кого, чого, яка.* Безперервний великий потік, маса кого-, чого-небудь, що рухається. 3. у знач. присл. *рікою, ріками* [8 : 1228]; *óзеро* – 2. *перен.* Велика кількість якої-небудь рідини [8 : 834]; *потік* – 2. *кого, чого, який, перен.* Велика кількість, маса кого-, чого-небудь, що рухається в одному напрямі. // Безперервний рух, надходження великої кількості чого-небудь [8 : 1088-1089]; *океан* – 2. *чого, який, перен.* Про щось безмежне,

неосяжне [8 : 836]. ЛСВ іменникових лексем на позначення водних об'єктів з інтегральною семою НВК мають й низку диференційних сем.

Контекстуально носіями квантитативної семантики можуть ставати іменникові лексеми *ставок, заплава, вир*. Вони не мають кодифікованих ЛСВ на позначення великої кількості, але за певних дискурсивних умов набувають такої здатності. За частотністю вживання належать до периферії.

Література

1. Акуленко В. В. О выражении количественности в семантике языка. *Категория количества в современных европейских языках*. Київ: Наукова думка, 1990. С. 7–40.
2. Акуленко Л. Г. Выражение неопределённо большого и малого количества в немецком языке и тексте. *Вестник Харьковского университета*. 1982. № 231. С. 3–8.
3. Акуленко Л. Г. О структуре поля количества в современном немецком языке. *Вестник Харьковского университета*. 1984. № 258. С. 3–8.
4. Басилая Н. А. Бинарные метафорические словосочетания: автореф. дисс. уч. степени канд. филол. наук. Тбилиси, 1972. 28 с.
5. Бельский А. В. Метафорическое употребление существительных (К вопросу о генитивных конструкциях). *Учёные записки I МГПИИЯ: Экспериментальная фонетика и психология речи*. Москва: Изд-во МГУ, 1954. Т. VIII. С. 279–298.
6. Бонецька О. М. Реалізація категорії квантитативності у художніх творах. *Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. праць. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. С. 39–44.
7. Бронікова С. А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові: дис. канд. філол. наук. Одеса, 2004. 205 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД): 250 000 слів. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. 1736 с.
9. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи. (Природа вторичной номинации). Київ: Наукова думка, 1986. 143 с.
10. Городенська К.Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови. *Мовознавство*. 1978. № 4. С. 18–21.
11. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук. Кіровоград, 1998. 16 с.
12. Кашина Д. А. Функционально-семантическое поле количества (на материале современного немецкого языка): автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва, 1973. 20 с.
13. Клименко Н. Л. Сопоставительный анализ неопределённо большого количества в английском и русском языках. *Категория количества в современных европейских языках*. Киев: Наукова думка, 1990. С. 131–145.
14. Кравцова С. И. Фразеологические синонимы со значением количества в русском и украинском языке. *Русский язык и литература в школах УССР*. 1981. № 1. С.23–26.
15. Лашкевич А. И. Именные словосочетания со значением метафорического количества. Минск: Высшая школа, 1985. 142 с.
16. Марковский И. К. Слова со значением „неопределённой множественности” в современном русском языке. *Филологические науки*. Москва: Высшая школа, 1974. № 4. С. 77–84.
17. Моренцова А. В. Фразеологические единицы в поле количественности английского и русского языков. *Категория количества в современных европейских языках*. Киев: Наукова думка, 1990. С. 198–212.
18. Митяй З. О. Використання мовних конструкцій на позначення кількості в прозових творах Василя Барки (на матеріалі роману „Жовтий князь”). *Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори*. Запоріжжя: ЗДУ, 2004. Вип. 2. С.150–155.

19. Новицкая В. В. Лексика с количественным значением в современном русском языке. Москва: Наука, 1985. 271 с.
20. Перетяцько Т. П. Лексические средства обозначения неопределённо большого количества предметов: автореф. канд. филол. наук. Алма-Ата, 1972. 23 с.
21. Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность отв. ред. А. В. Бондарко. СПб.: Наука, 1996. 264 с.
22. Тихонова М. Ю. Лексико-фразеологическая микросистема „много” в современном русском языке: автореф. дис. канд. филол. наук. Самарканд, 1971. 28 с.
23. Чеснокова Л. Д. Категория неопределённого множества и семантические формы мысли. *Семантика грамматических форм*. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского гос. пед. ин-та, 1982. С. 21–31.
24. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. Киев: Вища школа, 1981. 144 с.

References

1. Akulenko V. V. On the expression of quantitateness in the semantics of the language // *Category of quantity in modern European languages*. К.: Naukova Dumka, 1990. S. 7-40.
2. Akulenko L. G. Expression of an indefinitely large and small amount in the German language and text // *Bulletin of Kharkov University*. 1982. No. 231. S. 3-8.
3. Akulenko L. G. On the structure of the field of quantity in the modern German language // *Bulletin of Kharkov University*. 1984. No. 258. S. 3-8.
4. Basilaya N. A. Binary metaphorical phrases: author. diss. to apply for an account. degree of Cand. philol. Sciences: spec. 10.660 "Russian language". Tbilisi, 1972. 28 p.
5. Belsky A. V. Metaphorical use of nouns (On the issue of genius constructions) // *Scientific notes of the 1st Moscow State Pedagogical Institute: Experimental Phonetics and Psychology of Speech*. Moscow: Moscow State University Publishing House, 1954. Vol. VIII. S. 279-298.
6. Bonetska O. M. Realization of the category of quantitateness among artists // *Problems of grammar and lexicology of Ukrainian language: zb. sciences. good*. К.: NPU im. M. P. Dragomanova, 2001. S. 39-44.
7. Bronikova S. A. Functional-semantic field of quantitateness in the current Ukrainian move: dis. on the science. steps of cand. philol. Sciences: spec. 02/10/01 "Ukrainian mova". Odessa, 2004. 205 p.
8. *Great Tlumachny Glossary of Modern Ukrainian Movies (z dod., Add.ta SD): 250,000 sliv / Stack. i heads*. ed. V. T. Busel. Kiev; Irpin: VTF Perun, 2007. 1736 p.
9. Vovk V. N. Linguistic metaphor in artistic speech. (The nature of the secondary nomination). К.: Naukova Dumka, 1986. 143 p.
10. Gorodenskaya K. G. Expression of an indefinite number by means of the Ukrainian language // *Linguistics*. 1978. № 4. pp. 18-21.
11. Dmitruk V. I. Quantitative words in the modern Ukrainian language: author's ref. dis. for science. degree of Cand. philol. Science: special. 10.02.01 "Ukrainian language". Kirovograd, 1998. 16 p.
12. Kashina D. A. Functional-semantic field of quantity (based on the material of modern German): author. diss. to apply for an account. degree of Cand. philol. Sciences: spec. 10.02.04 "Germanic languages". M., 1973. 20 p.
13. Klimentenko N. L. Comparative analysis of an indefinitely large quantity in English and Russian // *Category of quantity in modern European languages*. К.: Naukova Dumka, 1990. S. 131-145.
14. Kravtsova S. I. Phraseological synonyms with the meaning of quantity in Russian and Ukrainian // *Russian language and literature in schools of the Ukrainian SSR*. 1981. No. 1. P. 23-26.
15. Lashkevich A. I. Nominal phrases with the meaning of metaphorical quantity. Minsk: Higher School, 1985. 142 p.

16. Markovsky I.K. Words with the meaning of "indefinite plurality" in modern Russian // Philological sciences. M. : Higher school, 1974. No. 4. S. 77-84.
17. Morentsova A.V. Phraseological units in the field of quantity of English and Russian languages // Category of quantity in modern European languages. K. : Naukova Dumka, 1990.S. 198-212.
18. Mityai Z. O. Viktoristannya movnykh constructions for the designated number in the prose works of Vasyl Barka (on the materials of the novel "Zhovtiy prince") // Bulletin of Zaporizkogo in the middle of the Ukrainian Diaspora. Consumption: ZDU, 2004. Vip. 2.P.150-155.
19. Novitskaya V.V. Lexicon with quantitative meaning in modern Russian. Moscow: Nauka, 1985.271 p.
20. Peretyatko T.P. Lexical means of designating an indefinitely large number of objects: author. dis. to apply for an account. degree of Cand. philol. Sciences: spec. 10660 "Russian language". Alma-Ata, 1972.23 p.
21. Theory of functional grammar: Quality. Quantity / [resp. ed. A.V. Bondarko]. SPb. : Science, 1996.264s.
22. Tikhonova M.Yu. Lexico-phraseological microsystem "many" in modern Russian: author. dis. to apply for an account. degree of Cand. philol. Sciences: spec. 10660 "Russian language". Samarkand, 1971.28 p.
23. Chesnokova L. D. The category of an indefinite set and semantic forms of thought // Semantics of grammatical forms. Rostov-on-Don: Publishing house of the Rostov state. ped. in-ta, 1982.S. 21-31.
24. Shvachko S.A. Linguistic means of expressing quantity in modern English, Russian and Ukrainian languages. K. : Vischa school, 1981.144 p.

Semenenko O. Y.

FUNCTIONING OF TOKEN-QUANTITATIVES OF THE THEMATIC GROUP WATER OBJECTS WITH SEMANTICS OF MULTIPLICITY IN THE STRUCTURE OF POETIC DISCOURSE

The article analyzes the structural and semantic features of the functioning in the poetic speech of the token-quantitatives of the thematic group of water objects with metaphorized meaning 'many people, something' in the indecomposable quantitative noun phrases. Peculiarities of interaction of paradigmatic and syntagmatic aspects of functioning of token-quantitatives of the function of indefinite quantification of thematic group of water objects, establishment of semantic environment of these indefinite-quantitative quantitatives, ie their realized semantic valence in combination with actualizers of this value It is proved that contextually carriers of quantitative semantics can become noun tokens ponds, floodplain, vortex. They do not have codified LSV to denote a large number, but under certain discursive conditions acquire such an ability. By frequency of use belong to the periphery.

Key words: poetic speech, indefinitely large number (NEC), intensifier, quantitative-nominative phrases.